

# ԻՆՔՈՒԻՇՈՅՈՒՆ

ԱԼԵՍԱՆԴՐ  
ՎԱՐՊԵՏՅԱՆ

Առանց հՆՔՆՈՒԹՅԱՆ դու ազգ չես արդեն՝  
այլ լոկ խառնամբոյն, անկամ ու անդեմ կաղամբ անարմատ:

Ու թեեւ անկախ, պիտ մնաս ընդմիշտ ճորտ ճակատազրի,  
թեկուզ բարեկիրք՝ պատվի մուրացկան,  
անզամ բարեկեց՝ պարտօքի ուրացկան, մարդկության լծորդ,  
գոյության լծկան:

Այսքանից հետո թե հայատեւես՝ ապա սոսկական, կրավորական,  
առանց իդձերի, առանց հուշերի,  
այն էլ ոչ ավել՝ քան մեկ-երկու դար,  
որպես տաղտկալի, ինքնին դատապարտ,  
հոգեվար լացկան:

Այդ դեպքում ո՞րն էր իմաստը Ճախորդ տառապանքներիդ,  
զուր էր ուրեմն պայքարդ դարավոր, Եղեռնն ահավոր,  
անցյալդ՝ ունա՛յն, զրկանք ու զոհերն արդի՝  
երիցս իզու՛ր, երիցս ունա՛յն...  
առանց հՆՔՆՈՒԹՅԱՆ...

Չեզ ականջի օդ՝ մանուկներ հուսոն, հետնորդներ  
զալիք հազարամյակի:



ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՎԱՐՊԵՏՅԱՆ

# ԻՆՔՍՈՒԹՅՈՒՆ

Հայագիտական. արևելագիտական. արվեստաբանական.  
իմաստասիրական հետազոտություններ եւ  
իրապարակախոսություններ



Խոյեցի Մորս՝  
որին պարտական եմ ինքնությունս

### Վարպետյան Ալ.

Վ 335 Ինքնություն: [Հայագիտ.. արեւելագիտ.. արվեստաբան.. իմաստա-սիր. աշխ. և հրապարակախոսություններ]. -Երևան: Էռություն. 1993.- 324 էջ.

Հատորում ամփոփված են Ալեքսանդր ՎԱՐԴԵՏՅԱՆԻ տարբեր ժամանակներում կատարած՝ հայագիտական, արեւելագիտական, արվեստաբանական ու իմաստավիրական աշխատություններ և հրապարակախոսությունները: Նրանցից մի քանիսը ժամանակին հրատարակվել են հայրենի և սփյուռքահայ՝ ինչպես նաև այլազի մամուլում. մի մասը ներկայացվել է Հայաստանի հեռուստատեսությամբ. բայց՝ իմասկան մասն հրատարակվում է առաջին անգամ:

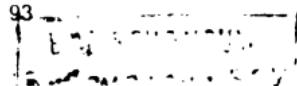
Հրատարակվող կյուրերն ընտրվել են որոշակի սկզբուն-ով՝ շեշտելու համար անհատականության որոշիչ դերն ուղարկած հարցերի ընտրական խնդրականում. որուք պա-անցում են ուրուց մոտեցումներ՝ նոր բացահայտումների ու նընլուրույն լուծումների համար:

Մի հանգամանք. որև բատ հեղինակի հրամայական անհրաժեշտություն է հայ ժողովրդի հարատեման նոր ուղիների որումնաւ գործընթացում:

173558

ԳՍԴ 81.2Հ

Վ 4602000000  
819(01)-93



ISBN 5-8079-0723-X -

Ը «ԷՌԹՅՈՅԻ» ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ. 1993

Վերատպությունները, թարգմանություններն՝ ամբողջական թե մասնակի, միմիայն հեղինակի նախնական համաձայնությամբ եւ աղբյուրը նշելու պարտադիր պայմանով:

## ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ԿՈՂՄԻՑ

Ֆրանսիայ արվեստագետ-մտավորական Ալեքսանդր Վարպետյանը մինչեւ 1989 թ. հայրենի հասարակությանը մոտև էր կառարեկաբեն անհայութ:

ճանաչումն եկավ միանգամից, երբ Հայաստանի հեռուստառեսությամբ եւ մամուլով սկսեցին հրապարակվել Ա.Վարպետյանի հայագիտական ուսումնափրություններն ու զգացին-զարաֆարական հայացքները: Առանձնակի ուշադրության արժանացավ հայ ժողովորդի արիական ծագման նրա տեսությունը, որն ազդակ դարձավ հայոց արիական ինքնագիտակցության բուժն զարթոնքին եւ նման բյուր հետազոտությունների հրապարակմանը տարբեր հեղինակների կողմից:

1989 թ. դեկտեմբերի 25-ին Ա.Վարպետյանի մտահացմամբ Գառնի տաճարում, 1700 տարի ընդմիջումից ետ առաջին անգամ կազմակերպվում է արեգակնային Միհր աստծո ազգագրական տոնակատարությունը, որը նույնպես միանգամից դառնում է ավանդույթ՝ այդ եւ հեթանոսական այլ ավանդույթների պարբերական նշումներով: 1990 թ. հայրենի ու սիյուռի մի շաբաթ երախտավոր մտավորականներով Ա.Վարպետյանը հիմնում է «ԷՌԻԹՅՈՒՆ» Ազգային հմատության Տաճար միաբանությունը, մշակում նրա ծրագիրը, կանոնադրությունն ու զարաֆարաքանական հիմնադրույթները, որոնք հրապարակվում են հայրենի ու սիյուռի մամուլով և առանձին գրքույթով: Նման ծրագրերով անմիջապես սունկերի պես հիմնվում են տարբեր կազմակերպություններ: Հայ ժողովորդի ինքնության, հարատեսման, ազգային հոգեբանության, ապագագիտության եւ այլ զարաֆարներ մտնում են շրջանառություն եւ հնչում պետական բարձր շքանակներում, ազգային-քաղաքական կազմակերպություններում, եւ թե՛ առանձին գիտա-մշակութային գործիչների ու հասարակական այլ միջավայրերում:

Հայ իրականության մեջ այս գաղափարների շորջ ձեւավորվում են դրոշչակի բնույթագրություններով երկու բանակ՝ համախոնների ու հակառակորդների: Խանդակավորում են ոմանք՝ անհանգստանում մյուսները, մասնավորապես իշխանական եւ հոգետրական որոշ շրջանակներում: Ավելի է առնում բամբասանըների, միտունավոր աղավաղուների, բացահայտ ու թաքրու սադրանըների եւ արգելուների հզոր մի հոսանք՝ թե՛ հայենիքում, եւ թե՛ ափյուղում:

Ինչո՞վ են պայմանավորված Ա.Վարպետյանի գաղափարական ալեկո-ծուաներն ու նրանց դեմ անհանգստությունները:

Նախ երկու խոսք Ա.Վարպետյանի մասին:

Ծնվել է 1943 թ., Ֆրանսիայի Սարտել քաղաքում՝ Եղեռնից ետ արեւմուտք գաղյած խոյեցու եւ սասունցու ընտանիքում: Ձեւավորվելու ու կորույթյունն է ստացել հայրենիքում (ճարտարապետ և կինոթատրոնական գործիչ), միաժամանակ սկսելով գրական իր առաջին քայլերը: 1975 թ. վերահաստատվելով Մարտելում՝ ծավալում է իր ճարտարապետական տեսական ու շինարարական արվեստն՝ անմիջապես արժանանայլով Ֆրանսիայի մասնագիտական բարձր շրջանակների ու ամսագրերի ուշադրությանը: Չուզահեռաբար տարվում է ազգա-մշակութային բուռն գործունեությամբ՝ թատրոնական (ԺԱՖ-80 փառառոնի դափնեկիր), գրական (Հ.Ռիգունյան 1985-86 թթ. առաջին մրցանակ) եւ հրապա-րակախոսական ասպարեզներում:

1982 թ. ճարտարապետական մրցույթի դրամական պազեւն հնարավորությունն է ստայի Ա.Վարպետյանին մի քանի տարի ամրողությամբ տրվել մի հին երազանքի իրակործմանը՝ հայրենիք-սփյուռք համագործակցությամբ Մեծ Եղեռնին նվիրված մի բարձրարժեց կինոնկարի արարումանը: Գրու ու պատկերագրում է „Մի՛ՇՎՈՐՇՅԱՑ ՊԱՐԾ. կինոսցենարն ու ստանայով Գանզովի, Ս.Փարաջանովի, Հ.Շիրազի, Ա.Փելեշյանի, Ս.Ռազմիկի եւ ես 40 հեղինակությունների կուռ աջակցությունը սկսում ապարդյուն ծեծել կինո-վարչական դրսերն ու բախվում դրամա-քաղաքական պատ-նեշներին:

Վերամշակելով սցենարն ու որպես ընարա-փիլիսոփայական վիպերգություն, Ա.Վարպետյանն այս „ԱՐՓԻԱՑԱՆ.. խորագրով հրապարակում է 1985 թ.՝ Մեծ Եղեռնի 70 -ամյակի առթիվ, հարկադրութեն գրավադրելով իր անձնական բնակարանը: Ծերե այդ հրատարակությունն արժանանում է գրական վերոնշյալ մրցանակին: Հեղինակը գրական երեկոների է հրավիրվում սիյուռքահայ տարբեր գաղութներ, իսկ 1987 թվականին՝ Լոնդոն, Խմբագրելու տեղի «Էրեբունի» երկարաթարերթը:

1988 թ. Ա.Վարպետյանը գրում է հրապարակում է իր „Ո՛ԿԲԵՐ ԵԼ Ի ՎԵՐՋՈՅ ԱՐԻԱՑԻՆԵՐԸ.. արեւելագիտական հետազոտությունը, որ 1990 թ. վերահաստարակվում է Հայաստանում: Երկրաշարժից ետ, վերաշինարարական առաքելությամբ Ա.Վարպետյանն ավելի ու ավելի հաճախ է լինում

հայրենիքում՝ զուգահեռաբար այստեղ ծավալելով իր ազգա-մշակութային բուռն գործունեությունը:

1990 թ. Երեանի քաղյուրիրդի որոշմամբ ի վերջո Ակադեմ են „ԱՐԵՎՈՐԴՅԱՑ ՊԱՐԾ“ կինոնկարի նախապատրաստական աշխատանքները, որոնց պատրաստվում են մասնակցել ֆրանքական եւ ամերիկան կինոարտադրողներ: Սակայն չորս ամիս անց աշխատանքները կատեցվում են քաղաքային նոր իշխանությունների կողմից՝ նորից դրամական ու քաղաքական նկատառություններով, զի Թուրքիայի հետ Հայաստանի նոր փոխհարաբերություններում անպատճե դառնում Եղենի արծաթումը:

1980-ական թվականներին սկիզբում իր հիմնած „ՀԱՐՄԵԿԱՆ ՌԻԽՆՏ“ միաբանության կառույցը զարգացնելով, 1990թ. Ա.Վարդավայանը նախաձեռնում է „ԷՌԻԹՅԱՆՆ“ հիմնադրումը: 1991թ. հայրենիքում հրապարակում է իր „ՈԳԵԿՈՉ“ բանաստեղծությունների հատորը, 1992 թ. գարնանը՝ խմբագրում եւ հրատարակում միաբանության „ԷՌԻԹՅՈՒՆՆ“ հանդեսի նմուշային համարը:

Կենսագրական այս տվյալներն ուղղակիորեն աղերսվում են Ա.Վարդավայանի աշխարհայացքի. զաղափարաբանության եւ ազգային գործունեության հետ:

Պարբերաբար ապրելով Արեմուտքում եւ Արեւելքում՝ նա՝ հնարավորություն ուներ հավասարապես սնվելու այդ երկու իրականությունների հին ու նոր քաղաքակրթություններից՝ ամբողջացնելով իր իմացականությունը: Գործունեության բազմազանությունն ու հետաքրքրությունների լայն շրջանակը (մասնագիտականներից բացի՝ իմաստափրություն, հոգեբանություն, հավատամեներ, արեւելագիտություն եւ նորագույն գիտություններ) նպաստավոր հանդիսացան սաղմանավորելու համար Ա.Վարդավայանի ուրույն աշխարհայացք՝ առավել եւս, որ նա օժոված է համարդական, գրողորդական եւ վելրուժական գորեղ մտածողությամբ. սուր դիտողականությամբ եւ ընդգծված անհատականությամբ:

Կինեղով արհական հին տեղաբնիկների հետոնր (Խոյը նոյն երբեմնի Հերն է, ըստ Ավեստայի արիների հիմնած Վեր քաղաքը Ար-Մանայում), Ա.Վարդավայանը թերեւս առհավական դրդապատճառներ ուներ առավել զգայուն գտնվելու ազգային խնդրականների եւ արիականության նկատմամբ՝ իր իսկ հիշատակած 4.9.3ունգի «կոյեկտիվ ենթագիտակցության» առումով: Օտարությունը նրա մեջ ամրապնդեց ազգային իր պատկանելության գիտակցությունը, այցելությունները սիրութքահայ տարբեր զաղութներ (Մերձ. Արեւելքից մինչեւ Ամերիկա) եւ մշտական կապը հայրենիքի հետ՝ նպաստեց ամբողջականորեն ընկալելու հայ իրականությունը. նրա բուն իրավիճակը, Էական խնդրականներն ու փրկության հնարավորությունները:

Սիա այս ամենով է պայմանավորված Ա.Վարդավայանի խիստ ինքնատիկ զաղափարաբանությունն ու նրա անմասցորդ ինքնանվիրումն ազգային գործունեության՝ որպես զաղափարախոս ու «պրոֆեսիոնալ.. գործիչ»:

Դեկտեմբերի 1979 թվականին ֆրանսահայ «Արմենիա» ամսագրում տպագրվում է նրա «ՀԱՐԱՍԵՎՈՒՄ» հրապարակախոսությունը, որն հայոց «ապահով» առօրյայում ժամանակին թվաց ապագայի Նկատմամբ չափազանց ված անհանգություն՝ միաժամանակ հանդիսանալով Ա.Վարդեսյանի գաղափարաբանության հիմնադրույթը: Իր հետագա որոնումներն ու գործունեությունն անշեղորդն եւ բացահերձ հետևողականությամբ զարգանալու ու խորհանալու էին հայոց լինելիության խնդրականի շուրջ:

Նրա «ԱՐՓԻԱԿԱՆ» վիճակությունում արձարձիւմ է հայոց ճակատագիրը սկսյալ աշխարհի արարություն մինչեւ ապագան՝ զուգորդված մարդկային պատմության հետ: Գործն արտահայտված է բարդ այլաբանություններով եւ խրհրդանիշերով, ունի իմաստափրական խորոն ենթատեքստ եւ այդ իսկ պատճառներով լայն հասարակության համար ցայսօր մասեցի է անհայտ, անթափանցիկ եւ միտոթիկ, բայց ըստ Մ.Գավությանի եւ այլոց՝ «հիպնոտիզային»: «Ետագայում հեղինակն անզամ սկսեց կասկածել՝ թե արդյոք այն պարզ մի կիսուցեա՞ն էր, թե՝ պապագիտական տեսական, զի այդ գործում զարմանապիրուն կրահված էին 7 տարի անց կատարվելիք վերափոխությունները, երկրաշարժը, Արցախի հիմնահարցն ու «արենապաշտության» այլակի վերադարձը: Մի գործնթաց, որը մեծ արագությամբ այսօր ծավալվում է հունվրութական աշխարհում: Ստեղծագործության նախավերջին՝ վեցերորդ գլուխը, խորագրված «Կամուրջ Անտրշաց», ու նվիրված Հայաստանի խորհրդային շրջանին, ավարտվում է Գառնիի հեթանոսական տաճարի առջեւ Կարդավառի տոնակատարությամբ: Ինչպես արդեն ասվեց վերեւում, ազգագրական նման տոնները նույնպես մտան իրականություն:

Կապված «ԱՐՓԻԱԿԱՆ» արարման հետ Ա.Վարդեսյանն է՝ ավելի խորացակ հին արեւելյան քաղաքակրթությունների, դիցաբանության եւ խորհրդանիշների հետազոտություններում, սկսեց գրաղվել արեւելագիտությամբ ու հայոց ծագումսաքանությամբ եւ հասակ նախնյաց արիական ինքնությանը: Նրա «ՈՎԿԵՐ ԵՆ Ի ԿԵՐՁՈՅ ԱՐԻԱՑԻՆԵՐԸ» լույս տեսակ արցախյան շարժություն առաջ, ազգային զարթոնքի եւ նժեհականության վերածարման ճիշտ նախօրյակին: Երկրորդ Աշխարհամարտից են ապականված արիականության թեման բարձրաձայն առաջին անզամ հնչեց հայ իրականության մեջ, ավելի ոչ՝ ռուսական, եվրոպական, տաշիկական եւ նույնիսկ վրացական՝ ցավող երբեմն նեռնացիստական երանգավորումներով:

Ա.Վարդեսյանի «ՈՎԵԿՈՅ» հատորում գետեղված են 80-ական թվականներին գրված քերթվածներ: Նրանցից մի քանիսն արձարծում են ցեղասպանության թեմաները, որոնց որոշ գրականագետներ որակեցին որպես այեն ժամանակալիրակ: Սուլմանիթյան, Կիրովարանի, Բաբիջ շարդերն եկան հաստատելու հակառակը:

Իր կենսափիլիստիայական հայացքները Ա.Վարդեսյանը շարադրեց «Էռություն» միաբանության «ՀԱՐԱՍԵՎՈՒՄ ԱՐԱՀԵՏ» հրովարտակում («ԷՌԻԹՅԵՌԻՆ»). Ծրագիրը, Կոնոնադրությունը եւ Գաղափարախոսական

Դրույթները», Երևան 1991), որտեղ վերլուծվում էին հայոց անցյալը. Ներկան ու ապագայի հնարակորությունները՝ բացահայտելով ավանդական ու արդի քաղաքա-հասարակական վրիպումներն ու բարձրացնելով ազգային գաղափարախոսության անհրաժեշտության հիմնահարցը:

Կարծում ենք, որ այժմ ընթերցողներին պարզ է, թե ինչո՞ւ Ա.Վարպետյանը մինչեւ 1989 թ. հայրենիքում պիտի մնար անհայտ, ինչպես կարողացավ մեկ-երկու տարի այսուեղ արուահայտվել հրապարակայնորեն եւ ինչո՞ւ նորից պիտի սկսեր անհանգուացնել քաղաքական եւ հոգեւորական որոշ շրջանակներին, որոնց ազդեցությամբ որոշ պարբերականներ այլևս հրաժարվեցին տպագրել Ա.Վարպետյանի նյութերը, իսկ հեռաստանության նոր դեկավարությունը սահմանափակեց նրա անգամ ազգագրական ու հայագիտական ելույթները:

Ինչ վերաբերում է նրա գաղափարաբանության վարակիչ ուժին, ապա այն կարող է բացատրվել նրա արդիականությամբ: Ա.Վարպետյանը շանում է որսալ ժամանակի գարկերակը, ուշի-ուշով հետևում է աշխարհում կատարվող գործնարացներին, իրականությունը դիտարկում է բազմակողմանի սկզբաներին եւ փորձում երևոյնը տակ որսալ եւրոպուները: Բայցում է մոլորակի պատման համընթաց, երբեմն ընկնում առաջ՝ մասնավորապես հայ իրականությունից, հիմնականում շտապում միրճվել ապագա, իր իսկ խոսքերով. «Զանալով կրծատել պատմության զարգացման պարույրները»: Եվ նրանց գալիք ուղեծիրն հաշվարկելու համար է Ա.Վարպետյանը խորանում անցյալի ծալքերում՝ մինչեւ այդ ումանց մեկնաբանում են որպես վերադարձ դեպի հեթանոսություն:

Ավելի քան որեւէ բացադրություն, այս հատորը՝ որտեղ գետեղված են տարբեր ասպարեզներում կատարած հեղինակի աշխատությունները, ինչընին ներկայացնում է Ա. Վարպետյանի աշխարհայացքը, գաղափարական դրույթներն ու վերլուծական սկզբունքները, որով նա համարձակորեն արժարժում է ամենաբազմազան խնդրականներ, թափանցում այլազան առեղծվածների մեջ, կատարում որպոյն բացահայտումներ, ուղղում գիտական որոշ վիճակումներն ու բացում նոր հորիզոններ բագմակի ուղղություններով: Իր հետևողական աշխատասիրություններում Վարպետյանն ուղղում ու լրացնում է նաև ինքն իրեն, շարունակում ուր դնել նոր ասպարեզներ եւ ամենակարեւոր՝ ընթերցողներին ապահովում խորհրդածության առան նյութ ու վիճաբանության հորդոր:

Հասորի «ԻՆՔՆՈՒԹՅՈՒՆ» խորագիր խոսում է հայոց ճակատագրի արմատական վերակառուցման գործում հեղինակի բարձրացրած անհատականության խնդրականի կարեւորության մասին, որպես ազգային գաղափարախոսության ստեղծման առաջնային անհրաժեշտություն, իսկ հասորի հավաքական բովանդակությունը գալիս է մեզ համոզելու, որ միայն ինքնության խորացմամբ է պայմանավորվում ոչ միայն ազգի հարատեսումը՝ այլև այդ դժվարին ճանապարհին բյուր խնդրականների լուծման բանայինների բացահայտումը:

«ԻՆՔՆՈՒԹՅՈՒՆ» հասորը եւս մեկ քայլ է ազգային իմաստության

արարման ճանապարհին: Ըստ ծրագրի, կրան հետեւելու է „ԷՌԻԹՅՈՒՆ“՝ աշխատավիրությունը, որը լինելու է Ա.Վարդենյանի վերջին 15 տարվա որոնումների ամբողջացումն ու իր իսկ համոզմամբ՝ թարմ խոսք դասական իմաստավիրության մեջ:

Նոր տեսություններն ընկալելու համար հարկավոր է համապատասխան տեսողականություն ունենալ, իսկ երկնելու համար՝ նաև տեսվական: